

מכון הדר

MECHON HADAR

בין חופש לאחריות בין צורכי הפרט לצורכי ציבור

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@hadar.org

פרשות מטות-מסעי, תשע"ז

סיומו של ספר במדבר מותיר אותנו עם השאלה מתי ובאיזה אופן לגיטימי לתת מחד ולהגביל מאידך חופש. אבני הבוחן הן שאלות כגון: מה מניע את הצורך או הרצון הנקודתי לנבדלות? מהם המרחבים שאותם מגבילים כתנאי למתן החופש והאם ההגבלות לגיטימיות? מה מניע את ההגבלה על החופש והאם תוצאת הדין האישי היא פרידה ושבר, או לחילופין שינוי בקולקטיב עצמו?

ספר במדבר מגיע לסיומו עם סצנה מפתיעה, לכאורה. אין בה פאתוס דרמטי של סיום, אין מבט אל העבר, וגם לא אמירה כלפי העתיד. בניגוד לכל הציפיות, ספר במדבר מסתיים בסיטואציה המתאפיינת בצרות עין והגבלת האחר. נדמה שהיא מונעת מפחד וחמדנות המובילים למניעת חופש והגבלת תנועה.

במדבר לו:א-ג

¹ וַיִּקְרְבוּ רְאֵשֵׁי הָאָבוֹת לְמִשְׁפַּחַת בְּנֵי-גִלְעָד בְּוֹ-מִקֵּיר בְּוֹ-מְנַשֶּׁה מִמִּשְׁפַּחַת בְּנֵי יוֹסֵף וַיִּזְכְּרוּ לְפָנַי מִשְׁהָ וְלְפָנַי הַנְּשָׂאִים רְאֵשֵׁי אָבוֹת לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל: ² וַיֹּאמְרוּ אֶת-אֲדֹנָי צְנֹה ה' לָמַת אֶת-הָאָרֶץ בְּנַחֲלָהּ בְּגֹרֶל לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֲדֹנָי צְנֹה בַּה' לָמַת אֶת-נַחֲלַת צְלָפְחָד אֲחִינוּ לְבְנֵינוּ ³ וְהָיוּ לְאֵלֶּךָ מְבִנֵי שְׂבָטֵי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל לְנָשִׁים וְנִגְרָעָה נַחֲלַתְּ מִנַּחֲלַת אֲבֹתֵינוּ וְנוֹסֵף עַל נַחֲלַת הַמִּטָּה אֲשֶׁר תִּהְיֶינָה לָהֶם וּמִגֶּרֶל נַחֲלַתְנוּ יִגְרָע.

הגברים בני שבט מנשה חוששים מהתקדים שקבעו בנות צלפחד, ומביעים חשש כי אם יינשאו הן לגברים שאינם משבט מנשה יעברו חלקים מנחלתן להיות בבעלות של שבט אחר. התגובה היא הטלת מגבלה על נשות שבט מנשה: הן תשאנה את מחיר החופש שאותו קבלו באמצעות הצרה של מרחב פעולה אחד שלהן:

במדבר לו:ה-ו

וַיֹּצֵא מֹשֶׁה אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל־פִּי ה' לֵאמֹר כֵּן מַטֵּה בְּנֵי־יוֹסֵף דְּבָרִים: ֹּנֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר־צִוָּה ה' לְבָנוֹת צֶלְפַחֵד לֵאמֹר לְטוֹב בְּעֵינֵיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים אֲךָ לְמִשְׁפַּחַת מַטֵּה אֲבֵיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים

משה מגביל את מרחב הבחירה בבני זוג של בנות צלפחד, הן תוכלנה להינשא רק לבני השבט שממנו באו.

קריאה א'

כקוראת מודרנית אני שומעת מבין השורות קולות בהלה, הנשמעים לא אחת גם בעידן המודרני סביב סוגיות של מתן שוויון מעמדי לנשים: מה יקרה לנחלה שלנו, שואלים בני שבט מנשה, ושאלתם העתיקה מהדהדת שאלות עכשוויות הנשמעות גם במרחב הציבורי שלנו: מי יטפל כעת בבית? מי ישמור על הילדים? אכן, שוויון מגדרי דורש לא רק שינוי בתפקידן והתנהלותן של נשים, אלא דוחף לשינוי של המערך החברתי בכלל. הוא מאלץ חשיבה מחודשת על אופן חלוקת התפקידים כולם.

כך ניתן להבין גם את פנייתם של הגברים בני שבט מנשה אל משה. לאחר תקדים בנות צלפחד ורוח השוויון שעולה ממנו, מבינים בני מנשה שלא מדובר רק בעניין פרטי וחד-פעמי, וכן לא מדובר בעניין שנוגע לנשים בלבד. שינוי במעמדן של בנות צלפחד, ובעקבותיו אולי של כל אישה שתימצא בעתיד בסיטואציה דומה, הוא למעשה שינוי רחב ועמוק, הנוגע לכל הפרטים בחברה.

קריאה ב'

ניתן לשמוע את שאלת בני שבט מנשה בתוך הקשר רחב יותר, הקשרם של הפרקים האחרונים בספר במדבר. מתוך ההתרחשויות השונות לאורך הספר עולה שוב ושוב שאלת האיזון העדין שבין חופש לאחריות, בין אוטונומיה לבין ערבות הדדית. מבין הפסוקים מהדהד ניסיון ללכת על חבל דק בין מתן חופש לפרט לבין הגבלתו.

כך למשל ניכר עם בקשתם של בני השבטים ראובן, גד וחצי שבט מנשה, בקשתם להתיישב בעברו השני של הירדן ולא להיכנס עם שאר בני ישראל אל הארץ המובטחת:

במדבר לא:א-ה

1' וּמִקְנֵהוּ רֹב הָיָה לְבְנֵי רְאוּבֵן וְלְבְנֵי גָד עֲצוּם מְאֹד וַיִּרְאוּ אֶת־אֶרֶץ יַעֲזֹר וְאֶת־אֶרֶץ גַּלְעָד וְהִגָּה
הַמְּקוֹם מְקוֹם מְקַנָּה: 2' וַיִּבְכְּאוּ בְנֵי־גָד וּבְנֵי רְאוּבֵן וַיֹּאמְרוּ אֶל־מֹשֶׁה וְאֶל־אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וְאֶל־נְשִׂאֵי
הָעֵדוּת לֵאמֹר: ... 4' הָאֶרֶץ אֲשֶׁר הִכָּה ה' לְפָנָי עֲנַת יִשְׂרָאֵל אֶרֶץ מְקַנָּה הִוא וְלַעֲבָדֶיךָ מְקַנָּה: 5' וַיֹּאמְרוּ
אִם־מִצְאָנוּ חַן בְּעֵינֶיךָ יְיָ אֶת־הָאֶרֶץ הַנְּזַאת לַעֲבָדֶיךָ לְאַחֲנֶיךָ אֵלֵינוּ מִיָּד אֶת־הַיַּרְדֵּן:

זוהי בקשה קיצונית, שמשמעותה התנתקות משאר העם וויתור על הגשמת מה שסומן כמטרתו של מסע בן ארבעים שנה.

באופן מפתיע אולי, אנו עדים לניסיון להיענות לבקשה בחיוב, לתת לאנשים לבחור את מקום מגוריהם גם מחוץ לארץ.

כיצד ניתן להבין היענות חיובית זו ומה יש בה ללמד על בנות צלפחד? ישנם שני עוגנים לבקשה של בני שניים וחצי השבטים שיש בהם להאיר על ההיענות החיובית לבקשתם. ראשית, ישנה הכרה בכך שבני אדם הם שונים ועל כן שהציפייה לזהות או אחידות איננה ריאלית ואף אינה צודקת, שכן בקשתם של בני שניים וחצי השבטים נובעת מייחוד ושוני שיש בהם: "הָאֶרֶץ אֲשֶׁר הִכָּה ה' לְפָנָי עֲנַת יִשְׂרָאֵל אֶרֶץ מְקַנָּה הִוא וְלַעֲבָדֶיךָ מְקַנָּה" (במדבר לב:ד). מבין שורות בקשתם של בני שניים וחצי השבטים עולה טענה כי טעות היא לדרוש אחידות, ולהבין שוויון כמחיקת ייחוד.

ואולם, לצד ההכרה בשונות ומתן החירות, נדרשים בני שניים וחצי השבטים גם לאחריות כלפי הכלל. כלומר, מניע אפשרי למענה שלילי לבקשתם של בני שניים וחצי השבטים הוא דאגה שמשמעות בקשתם היא חוסר קבלה של מטרות הכלל וערכיו. דאגה זו באה לידי ביטוי בראש ובראשונה ברמה הפסיכולוגית, בדבריו של משה:

במדבר לב:ז, יז

⁷וְלָמָּה (תנואון) תְּנִיאֹון אֶת־לֵב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵעֵבֶל אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־נָתַן לָהֶם ה': ... ¹⁴וְהִנֵּה קַמְתֶּם מִתַּחַת אֲבֹתֵיכֶם מִרְבֹּת אֲנָשִׁים סְטָאִים לְסָפוֹת עוֹד עַל חֲרוֹן ה' אֶל־יִשְׂרָאֵל:

קבלת האישור המיוחל מותנת בהבהרה מצד בני שניים וחצי השבטים שבקשתם לנבדלות אין משמעותה פירוד. הם מצהירים כי למרות הריחוק הפיזי, הם ממשיכים להיות שותפים רעיונית ומעשית למטרות הכלל, ואינם מתנערים מאחריות או ערבות. ¹⁷"וְאֵנָּהנּוּ נִחְלָץ חַשְׁמִים לִפְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עַד אֲשֶׁר אִם־הִבִּיאֲנָם אֶל־מְקוֹמָם ... ¹⁸"לֹא נָשׁוּב אֶל־בְּתִינּוּ עַד הַתְּנַחֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ נִחְלָתוֹ" (במדבר לב:יז-יח).

בני שניים וחצי השבטים מקבלים את החופש שאליו שאפו, אך הדבר נעשה במסגרת מגבלות שאינן משחררות אותם מהקשר אל הכלל.

וחזרה לבנות צלפחד

בני שניים וחצי השבטים מבקשים לצאת מן הקולקטיב. במובן מסוים, גם בנות צלפחד יוצאות מן הקולקטיב ומבקשות להיות יוצאות דופן. בשני המקרים מוגשת בקשה לדין אישי, למתן אישור להתנהלות חופשית השונה מהתנהלות בתלם. בשני המקרים הבקשה נשענת על שימת לב לייחוד, גם אם מדובר במיעוט שהוא יותר מקומץ מקרי (שניים וחצי שבטים או נשים למשפחות בהן יש בנות בלבד). בשני המקרים הבקשה נענית בחיוב - אם כי מושמות הגבלות על החופש של הפרטים.

אולם, המקרים גם שונים: החשש ממתן חופש לבנות צלפחד מונע, כך נדמה, מחשש להפסד ממוני בעוד החשש ממתן חופש לבני שניים וחצי השבטים מונע מחשש למפלתו של פרויקט לאומי, ואולי הפרוייקט הלאומי בה"א הידיעה; ובנוסף, ההגבלה על בנות צלפחד היא קבועה, וקשורה במעמד אישי, בעוד ההגבלה על בני שנים וחצי השבטים היא זמנית בלבד; ועוד.

אם כן, כשפרט בחברה מבקש לו שונות או חופש, אם ישנו נתק בין הפרט לערכי החברה ומטרותיה, יתכן והבקשה היא חלק מתהליך פירוד וניתוק, ואולם, אם הפרט מזדהה עם הקהילה שממנה הוא מבקש לסטות, והקהילה נותנת לו את מבוקשו - לא רק שהשונות הופכת למוכרת אלא שבתהליך הקבלה משתנה הקהילה עצמה.

מתוך התנהלותו של משה במקרים הללו, אנו למדים על השיקולים שיש לבחון כאשר פוסקים דין אישי לפרט או קבוצה בחברה: ראשית, ספר במדבר מזכיר לנו כי לכל החלטה כזו יש משמעות חברתית מרחיקת לכת, גם אם בתחילה הדברים לא נראים כך. פרט או קבוצה הנוהגים אחרת מן התלם משפיעים על התלם כולו. שנית, הפוסקים מזכירים לנו כי על אף ההשלכות הללו והחששות שהן מעוררות, לא צריך לחשוש ממתן מרחב תמרון ובחירה לפרטים או קבוצות. בני אדם הם שונים זה מזה והנסיבות משתנות כל העת, ויש מקום להתייחס להבדלים אלו במערך החברתי. לבסוף, הם מלמדים אותנו על הצורך לאזן בין השיקולים השונים באופן שיאפשר לרוב ולמיעוט לחיות אלו בצד אלו באופן המקיים חופש וגם ערבות ואחריות הדדיים.